

DOI: 10.32347/2786-7269.2025.12.207-227

УДК 340.12: 316.77

д-р філософії (PhD) з політології **Гурківська А.І.**,
Alona.gurkovskaya@gmail.com, ORCID: 0009-0005-3165-217X,Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України, м. Київ,**Циган Д.А.**,
tsigandanil@gmail.com, ORCID: 0009-0000-1541-7472,
Дніпровський державний медичний університет

ВІЙНА В ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ ТА ПОСТПРАВДА В ЕПОХУ ВІЙНИ

Докорінною відмінністю війни сучасного формату від війни минулих поколінь є її інформаційна складова та так званий «гібридний» характер – залучення до потреб перемоги розлогого діапазону засобів, від взаємодії яких залежать перспективи перемоги у війні. Одна з ключових позицій серед такого діапазону засобів належить інформаційному впливу загалом і інструменту постправди зокрема й насамперед. Постправда створює умови для забезпечення перемоги на рівні свідомості, а цільовою аудиторією може бути як суспільна свідомість своєї країни, так і країни, що має статус ворога під час війни. Специфічні особливості цільових аудиторій утворюють перший блок труднощів застосування інструментарію пост правди.

Другий проблемний блок пов'язаний із тим, що постправда є інструментом, який, як і кожен інструмент, не може використовувати сам себе: його використовує певний індивідуальний чи колективний суб'єкт, який може переслідувати найрізноманітнішу мету. Звичайно, на рівні ритуальних меморандумів мета завжди позиціонується як така, що спрямована на захист національних інтересів, забезпечення консолідації суспільства, дотримання демократичних норм і процедур тощо. Насправді ж мета може не збігатися із маніфестованими пріоритетами: вона може переслідувати індивідуальні чи корпоративні інтереси, які в можуть дисонувати із національними інтересами чи навіть є їх несумісними антиподами.

Третій проблемний кейс пов'язаний із кваліфікаційним рівнем, компетентністю суб'єктів, які вдаються до послуг інструментарію постправди. Йдеться про те, що навіть за умов щироного бажання забезпечити захист національних інтересів неефективне використання умов постправди може призвести до наслідків, які є діаметрально протилежними меті.

Ключові слова: когнітивна війна; постправда; інформаційне суспільство; глобальні тенденції сучасності; політична культура; причинно-наслідкові зв'язки.

Постановка проблеми. Війна не є екстраординарним явищем: від часів розселення людства різними континентами вона завжди була інструментом не лише експансіонізму, а й елементарного виживання за принципом – якщо не ти, то тебе. Втім, кожна історична епоха володіє власною специфікою застосування інструментарію війни – зокрема, сучасності притаманна так-звана «гібридна війна», зміщення акценту досягнення успіху із традиційних на такі дотепер нетрадиційні засоби ведення бойових дій, як інформаційний пресинг, психологічні спецоперації тощо. В наш час *інформаційна війна* є не лише елементом системи *повномасштабної війни*: часто вона постає втіленням війни як такої, а ефективність її засобів означає перемогу чи поразку у війні сучасного гатунку.

Це увиразнює щонайменше дві теоретико-концептуальні й водночас праксеологічні проблеми: по-перше, загострюється аспект як загальної ефективності інструментарію інформаційної війни, так і етичної складової неоднозначної специфіки такого способу війни; по-друге, щоразу більшого резонансу набуває конвенційність способів ведення бойових дій – тобто які методи ведення війни варто вважати прийнятними, а які мають підлягати категоричному засудженню. Останній аспект доволі виразно висвітлила Джудіт Батлер у резонансній книзі «Фрейми війни. Чиї життя оплакують?» [1].

Фактор конвенційності перекидає місток іронічної аналогії до вишуканого за своїми підтекстами запитання: чому інформаційна війна ще триває, якщо ми маємо доступну інформацію про способи її введення? Якщо проблема різнотлумачення щодо способів ведення бойових дій залишається в силі, то війна ризикує перетворитися на латентну безкінечність – навіть попри те, що формально й номінально вона нібито завершена.

Актуальність дослідження. Після повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року тематика війни в академічних колах гуманітарної сфери України закономірно утримує пальму першості за критерієм актуальності. Однак окрім стереотипної інерції існує ще один істотний чинник актуалізації – це функціонально-інструментальна ефективність. За замовчуванням вважається, що під час інформаційного, ідеологічного і мотиваційного протистояння ворогу всі засоби є так чи інакше, більшою чи меншою мірою виправданими. Однак таке розуміння реалій перспектив перемоги в сучасній війні є недоречним: насправді некваліфіковане застосування інструментарію інформаційної війни може призвести до поразки не ворога, а тієї сторони, яка використовує цей інструментарій. Це автоматично актуалізує аспект, який англійською має назву «*misplaced priorities*» – тобто неправильно розставлених пріоритетів.

На жаль, замість того, що скеровувати першочергові зусилля на напрацювання *якісної* досконалості інформаційного супроводу, академічне середовище в абсолютній більшості випадків продовжує використовувати *кількісні* параметрами: опосередковано відштовхуючись від принципу, чим більша й різноманітніша амплітуда інформаційних засобів впливу, тим вища вірогідність перемоги у війні сучасного формату. Попри те, що таке помилкове уявлення вже призвело до багатьох згубних і навіть фатальних наслідків, наведений хибний стереотип продовжує зберігати недоторканий статус, наражаючи всіх, хто його некритично застосовує, на чергові втрати.

Аналіз досліджень і публікацій. Публікаційну активність фахового середовища щодо обраного предмету дослідження можна диверсифікувати за кількома тематичними відгалуженнями. Насамперед варто виокремити дослідження ідейної та ідеологічної складової формування суспільно-політичної думки сучасності. Одним із найбільш виразних прикладів цього кейсу можна вважати дослідницькі зусилля Жаклін Рюс та Теуна ван Дайка [11; 22].

Другий тематичний блок стосується багатоманітних аспектів і різнотлумачень «гібридної війни» як специфічної особливості ведення воєнних дій в епоху інформаційного суспільства [2; 4; 10; 13; 18].

Третє тематичне відгалуження стосується функціональних можливостей інформаційного інструментарію як складової «гібридної війни», а також факторам інформаційної безпеки [6; 7; 9; 16].

Четвертий предметний блок стосується проблемних факторів війни в епоху постправди, а також зловживань інформаційним інструментарієм, який призводить до негативних наслідків і загрозливих перспектив [19; 21; 24; 26].

П'ятий дослідницький напрям стосується необхідності підвищення рівня політичної культури як механізму коректного розуміння суспільно-політичних реалій [23; 28].

Мета дослідження. Окреслити об'єктивну зумовленість використання середовища постправди для потреб забезпечення успіху у війні сучасного зразка, осмислити ризики й проблемні виклики, що чатують на суспільство внаслідок застосування засобів постправди.

Завдання. Відповідно до окресленої мети дослідження визначено таку сукупність завдань, що підлягають виконанню:

- *виявити* специфічні особливості війни в епоху постправди та характерні ознаки постправди в епоху війни;
- *визначити* статус (інструментальну впливовість) інформаційної війни як невід'ємної складової війни сучасного гатунку;

– *узагальнити* ризики й небезпеки, які часують на суспільно-політичну сферу суспільства внаслідок застосування інструментарію пост правди.

Методологія дослідження. Для досягнення мети коректного і всебічного розкриття предметної сфери дослідження пріоритетного значення набуває поєднання таких методологічних засобів:

– *системного підходу* (для потреб позиціонування явищ війни та постправди як системних об'єктів, об'єктивне й неупереджене сприйняття яких потребує відповідного методологічного інструментарію);

– *методу критичного аналізу* (з метою виявлення теоретико-концептуальних і праксеологічних недоліків і вад сприйняття предметної сфери як масовою свідомістю, так і спеціалізованою свідомістю академічного середовища);

– *методу аналогій і екстраполяцій* (зادля структуризації та ієрархізації проблемних викликів за критерієм значущості, визначальності).

Основна частина. Коректне розуміння предметної сфери дослідження потребує хоча б побіжного розгляду історичного генезису та феноменології воєн. У цьому контексті слід зазначити, що в 1964 році археолог Фред Вендорф біля кордону між Єгиптом і Суданом знайшов доісторичне поховання, яке містило 61 скелет. Це місце поховання під назвою Джебель-Сахаба було побудовано представниками культури Кадан близько 14 тисяч років тому. Оскільки майже всі ці скелети мали виразні ознаки фізичних травм, Вендорф та його колеги прийшли до висновку, що найдавніше задокументоване поле битви в історії [29].

Продовжуючи осмислення феноменології воєн, варто зауважити характерну особливість: попри те, що війна не належить до переліку приємних видів діяльності, її інерція має дивовижний ефект, відповідно до якого війни тривають роками й десятиліттями. Принагідно зазначимо, що європейській історії відома Столітня війна між Англією та Францією. А найтриваліша війна в історії людства зафіксована між Ассирією та Аравією: бойові дії тривали 470 років.

Кожна війна – це трагедія, а війна, яка триває близько пів тисячоліття, є трагедією безпрецедентною і неосяжною в своїй причинно-наслідковій зумовленості та в спробах раціоморфного й аналітичного оперування ними. А втім, історія побудована на принципах вишуканої іронії, тому на протилежному полюсі від війни між Ассирією та Аравією знаходиться англо-занзібарська війна між Британською імперією та султанатом Занзібар, яка тривала лише 38 хвилин [31]. Вона спалахнула в 1896 році внаслідок суперечки про правонаступництво після смерті султана: коли новий султан відмовився піти у відставку, британці обстріляли палац: менш ніж за годину війська султана були

розгромлені, а війна раптово припинилася. Цей конфлікт є рекордсменом найкоротшої війни.

Ніколо Макіавеллі належить авторство показової сентенції: *війну неможливо уникнути, її можна хіба що відтермінувати на користь вашого противника*. Ця смислова й значеннева особливість пояснює, чому позірний (на перший погляд, нібито) абсурдизм феномену війни не спрацьовує на практиці, чому попри очевидні збитки й трагедію війна практично не підлягає викоріненню і чому легендарний вислів «I Love the Smell of Napalm in the Morning» («Мені подобається запах напалму із самого ранку») з уже хрестоматійної кінострічки про війну «Apocalypse Now» не викликає здивування навіть там і тоді, де і коли війни не лише нема, а й не передбачається в оглядовому майбутньому.

Макіавеллі констатував універсальну неухильність війни, а от із приводу конкретно-історичної необхідності та достатності, що лежить в основі кожного кейсу (можливості, вірогідності тощо) війни, то тут залишається безліч запитань та інтерпретаційних інтриг, кожна з яких підпадає під категорію, окреслену запитанням: чи варта гра свічок?

Для прикладу, «Інститут дослідження війни» (U.S.-based think tank ISW, «The Institute for the Study of War») оцінює кількість жертв вірогідної війни між Північною та Південною Кореями в безпрецедентні 26 млн осіб. Це може пояснювати зусилля Дональда Трампа під час його першої президентської каденції з мінімізації можливості такого конфлікту. На думку як президента США, так і більшості політичних еліт Південної Кореї, неядерний статус Північної Кореї вартий того, щоб його простимулювати навіть сотнею мільярдів доларів, а на інтеграцію обох частин Кореї можна виділити навіть півтрильйона доларів.

Власне, це і є конкретно-історичною ціною стратегічної мети. Щоправда, такий калькулятивний підхід містить один істотний недолік: він розв'язує руки цинікам по обидва боки конфлікту – насамперед ідеться про найбільш вірогідних агресорів, які за такої парадигми розблокування вірогідних конфліктів починають натхненно виготовляти ядерну та іншу зброю масового знищення в надії вигідно конвертувати відмову від неї в оглядовому майбутньому. Тому в стратегічній перспективі дієвість такого суто фінансового способу уникнення війни викликає чимало сумнівів, оскільки кількість бажаючих отримати гроші може перевищити обсяги наявних грошей.

Аргументована відповідь на запитання «чи варта гра свічок?» можлива за умови переконливої відповіді на інше запитання: **наскільки результати війни виправдовують (компенсують, нівелюють тощо) попередні жертви і збитки?** Якщо визначитися з відповіддю на це запитання, то, принаймні,

конкретно-історичний кейс війни можна буде оцінити на терезах, скажімо так, політекономії і рентабельності. Безперечно, в цьому випадку за дужками опиняться чимало аспектів екзистенційного, аксіологічного й етичного ґатунку, які є імперативною складовою кожної війни, однак усе-таки з'являється можливість для тієї формалізації, за відсутності якої не лише аргументаційно переконливе, а й просто предметне оперування тематикою війни виявляється неможливою апріорі.

У цьому контексті виникає чергове запитання: чому, на відміну від Ізраїлю, в якому найрізноманітніша інформація щодо ціни, сплаченої країною у війні з тероризмом, перебуває у відкритому доступі й перманентно (в он-лайн режимі) оновлюється за всіма можливими предметними категоріями, в Україні по трьох роках війни з Росією офіційні повідомлення щодо ключових параметрів протистояння агресору обмежені?

Риторична складова цього запитання має більшу цінність, ніж буквальна запитальність. Чому? Тому, що вона перекидає **корелятивний місток аналогій і екстраполяцій між транспарентним інформаційним супроводом ведення бойових дій та ефективністю таких дій і консолідованістю суспільства, громадської думки**. Таким аспектом не варто нехтувати ще й із тієї причини, що від консолідованості суспільства як наслідку консенсусу щодо способів протистояння ворогу залежить легітимність влади. Легітимність влади є визначальним аспектом у війні, оскільки політико-управлінські рішення можуть сприйматися не як загальнонаціональний пріоритет, а як інструмент захисту нелегітимною владою своїх корпоративних інтересів, які або не мають нічого спільного з національними інтересами країни, або корелюють із ними вельми незначною мірою.

Але оскільки переможців не судять, то вирішальне значення має результат: якщо війна завершується перемогою, то рівень суспільної підтримки практично гарантовано підвищується або зберігається на високому рівні. І навпаки: якщо війна програна, то транспарентний інформаційний супровід ведення бойових дій не рятує політико-управлінське керівництво країни від суспільної обструкції і політичного фіаско.

Коректність такого висновку можна проілюструвати на багатьох переконливих прикладах історії людства. Одним із найбільш наочних кейсів є Фолкледська війна 1982 року між Аргентиною і Великобританією. Тоді рейтинг популярності політичних лідерів обох країн перебував на вкрай низькому рівні, тому вони відчайдушно потребували того, що має назву «маленької переможної війни». Нагоду для такої війни довго шукати не довелося: Аргентина вирішила «відновити історичну справедливість, повернувши Мальвінські острови». Розрахунок робився на те, абсолютно нерентабельний шматок землі «на краю

світу» не матиме для Великобританії критичного значення, тому вона *post factum* погодиться на зміну юрисдикції островів, які вона називає Фолклендськими.

Але військове керівництво Аргентини не врахувало, що прем'єр-міністр Великобританії Маргарет Тетчер також прагнула «маленької переможної війни», а відмова від Фолклендів могла фатально підірвати її політичні позиції. Тому попри сумнівну рентабельність цієї воєнної операції і не менш сумнівне значення Фолклендів для своїх національних інтересів, Великобританія відправила «для відновлення юридично закріпленого *status quo*» найбільше з часів Другої світової війни угруповання своїх військово-морських сил.

Врешті-решт перевагу «маленької переможної війни» отримала Великобританія, внаслідок чого Маргарет Тетчер підвищила рейтинг своєї популярності серед громадян країни майже втричі, перевершивши рівень підтримки всіх британських прем'єрів ХХ – початку ХХІ століття. Для Аргентини ж ситуація виявилася діаметрально протилежною: керівництво військової хунти було змушене піти у відставку, але навіть цим кроком неприємності себе не вичерпали, бо згодом почалися судові процеси, конфіскація майна, люстрації рідних і близьких тощо.

Якщо підсумувати, то ключове значення в питанні вибору (чи невибору) на користь «маленької переможної війни» має коректність аналітики і прогнозних даних. Зрештою, такий висновок коректно поширюється на весь спектр складових війни сучасного ґатунку – зокрема того, що має назву *когнітивна війна*, тобто **сукупність смислів і значень, які вкладаються в різні аспекти війни, які транслюються засобами масової інформації і які диверсифікуються відповідно до специфіки цільової аудиторії (виходячи з того, що аргументаційні ієрархії для різних цільових аудиторій є не лише різними, а й часто несумісними).**

Як стверджує більшість дослідників, «*гібридну війну* можна визначити як сукупність заздалегідь підготовлених й оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей» [17, с. 172]. Здебільшого «гібридна війна» ототожнюється з війною когнітивною або, принаймні, когнітивна війна вважається ключовою складовою війни гібридної. Тут варто наголосити на тому, що нині навіть в академічних колах превалює спрощене розуміння функціоналу когнітивної війни, а саме: за замовчуванням вважається, що це – якась *post factum* чи превентивна протидія інформаційній експансії ворога. Механізм такої протидії також не надто інтелектуально вишуканий: він полягає або в спростуванні ворожих наративів, або в **консолідації суспільної**

свідомості за рахунок формування такої картини світу, в межах якої «ворог буквально приречений на поразку в оглядовому майбутньому».

Здавалося б, формально-логічно й політтехнологічно така схема має бути доволі продуктивною, однак проблеми починають виникати тоді, коли «в оглядовому майбутньому» ворог не лише не зазнає фіаско, а й стає щоразу сильнішим. Приміром, коли на початку 2023 року британська «The Telegraph» фактично обґрунтовувала, що «військово-кейнсіанська воєн-економіка московії перегріта», то це за замовчуванням мало означати, що Росія припинить своє централізоване економічне функціонування впродовж року, але якщо такий сценарій не реалізувався упродовж двох наступних років, то тут виникає безліч запитань щодо кореляції причинно-наслідкових зв'язків та коректності висновків [30].

Та чи найбільше запитань, які залишаються без відповідей, стосуються, санкцій на адресу Росії після здійснення Кремлем акту неприхованої агресії щодо України 24 лютого 2022 року. Не можна сказати, що санкційний пакет жодним чином не позначився на спроможності Росії вести бойові дії: агресор зазнав істотних фінансових і технологічних збитків. Разом із тим назвати обсяги збитків критичними й фатальними для Кремля також не можна: Росія зберігає можливість вести військовий конфлікт середньої інтенсивності (саме під такі параметри підпадає війна проти України) впродовж 10–15 років. Видатки на оборонний сектор РФ зросли на кілька десятків мільярдів доларів. Зрештою, інакше й бути не може, якщо дві найбільші за чисельністю населення країни світу (Індія та Китай) скуповували російську нафту й газ із дисконтом 30–40 відсотків у максимально можливих для свого бюджету обсягах.

Між іншим, значна частка зростання ВВП Індії та Китаю впродовж трьох попередніх років має завдячувати саме дешевим російським вуглеводням, придбаним у контрабандний спосіб. Цей секрет Полішинеля відомий не лише розвідникам найвищого кваліфікаційного рівня, а й усім аналітикам і журналістам-міжнародникам. Зрештою, пальма першості в питанні найбільших обсягів російської контрабанди вуглеводнів належить Саудівській Аравії та Сінгапуру, які є основними хабами для зберігання російського газу, викупленого з максимальним дисконтом. Гіпотетично кожному з цих країн можна змусити відмовитися від російської контрабанди, але ціна такого кроку може виявитися надто високою для багатьох країн. Окремі європейські країни здійснюють моніторинг дотримання санкцій та намагаються перекрити шляхи їх обходу, зокрема через Центральну Азію. Втім, цих зусиль поки недостатньо, щоб суттєво послабити спроможність РФ продовжувати війну. Таким чином попри наявність нарративу про санкції, де факто вони не призвели до очікуваного результату.

Принцип функціонування алгоритму «каскадний обвал», полягає в тому, що під впливом інформаційного тиску люди починають вірити навіть там, де слід було б сумніватися й перевіряти. Згодом, після розчарування в нав'язаному інформаційному порядку денному, формується протилежна тенденція – недовіра навіть до очевидних фактів, які не мали б викликати сумнівів.

В епоху постправди засоби масової інформації мали б відігравати ключову роль, не лише забезпечуючи плюралізм думок, як будь-які сучасні інформаційні платформи, а й зберігаючи стандарти достовірності та перевірки фактів. Проте дедалі частіше встановлення правди поступається місцем висвітленню різних поглядів або ж захисту корпоративних інтересів. В умовах війни медіа мали би стати важливим ресурсом підтримки суспільства та джерелом правдивої інформації. Досвід Великої Британії, яка після уроків Першої світової війни змінила підходи до медіа під час Другої світової, свідчить про важливість висвітлення навіть неприємної правди, зокрема щодо втрат на фронті та загальної ситуації.

Використання ЗМІ як пропагандистського інструменту суперечить демократичним принципам і перешкоджає формуванню ефективного суспільства. Особливо алармістським є перетворення медіа на засіб обслуговування вузьких політичних, корпоративних або особистих інтересів, які маскуються під національні або навіть не приховуються. У такому випадку ЗМІ стають інструментом соціальної дезорієнтації та розколу, **тобто йдеться про щось таке, яке в змістовному, функціональному й значеннєвому сенсі є антиподом і антагоністом інтеграції суспільної свідомості на принципах інформаційної прозорості, аргументованості та деліберативної демократії.**

Як слушно зазначає Ольга Гомілко, «на відміну від попередніх війн, в сучасних умовах постправди та гібридних війн вирішальні перемоги здобуваються в свідомості людей, а не в результаті битв та військових операцій» [3, с. 288]. Однак з'ясовується, що перемоги на рівні свідомості (тобто у форматі нав'язування певної картини світу) можуть виявитися пірровими: так відбувається там і тоді, де і коли сформована картина світу має різючі відмінності від реальної картини світу; а ще гірше, коли реальна картина світу категорично й безапеляційно спростовує картину уявну, переставлену «методичками», що обслуговують певний інформаційний порядок денний.

Саме так трапилося з репутацією російського оборонпрому: ледь не всі його «не існуючі аналогов wunderwaffe» в процесі війни з Україною виявилися ганебним фарсом, який викликає ні страху, ні поваги, а лише саркастичні посмішки. Як наслідок – відбулося безпрецедентне падіння обсягів експорту російської зброї: з \$14,6 млрд – у 2021 році до менш ніж \$1 млрд – у 2024

році [27]. А якби не потреба запчастин і комплектуючих до раніше поставленої зброї Індії, то Росія не мала б навіть таких обсягів продажу.

Варто зазначити, що не існує універсальних методичних панацей здобуття інформаційних перемог на рівні суспільної свідомості: відповідно до соціокультурної і ментальної специфіки, політичні лідери часто вдаються не лише до різного, а й до діаметрально протилежного інструментарію. Приміром, Росія в особі Путіна намагається справити враження засобом неправдоподібної гігантоманії, стверджуючи, що на 2025–2027 роки бюджетним кодексом передбачено витрати на військово-промисловий комплекс обсягом 40% від загального кошторису. До відома: ці фінансові параметри є навіть вищими, ніж у часи пікових видатків на оборону СРСР на початку 1980-х. Як відомо, тоді такі бюджетні диспропорції фактично призвели до розпаду спочатку Варшавського пакту і світової системи соціалізму, а невдовзі – й Радянського Союзу.

Натомість Китай вдається до діаметрально протилежних методик інформаційного впливу, істотно применшуючи параметри фінансування свого військово-промислового комплексу: на відміну від офіційних \$130 млрд, за твердженням провідних аналітиків і мозкових центрів, справжній військовий бюджет Піднебесної складає \$650 млрд [32]. Приховування настільки значних фінансових обсягів є можливим завдяки перевірненій часом практиці СРСР, яка полягала в тому, щоб скеровувати видатку на оборону транзитом через ті бюджетні статті, які, на перший погляд, не мають нічого спільного зі зброєю та озброєннями.

Ідеологічне забезпечення війни часто нагадує королівство кривих дзеркал, в якому відбувається або *цілеспрямоване спотворення уявлень про реальність*, або формування на рівні масової свідомості своєрідної *паралельної реальності*. Природа такого феномену обумовлена тим, що «ідеологічний дискурс спрямований на досягнення не стільки *істини*, скільки *перемоги*. Як зауважив Фазіль Іскандер, небезпека полягає в тому, що в слова «перемога» часто відлунює «торжествуючий тріумф дурнів», а не задоволення від переконливості світоглядно-інтелектуальних результатів. Із *засобу* досягнення істини перемога непомітно перетворюється на мету – нібито на саму істину, хоча насправді маємо справу з класичною підробкою, фальсифікацією» [12, с. 20].

Важливим інструментальним відгалуженням ідеології епохи інформаційного суспільства є ефект під назвою *продаж повітря*. Його цільовий орієнтир і принцип дії полягає в суспільно-політичній спекуляції, здійсненій медійними засобами, в спроможності й намірах *продати дорого те, що нічого*

не варте (висловлюючись метафорично, *продати повітря*). І треба визнати, що категорія «продавців повітря» останнім часом зростає в геометричній прогресії.

Фаворитом категорії *продажу повітря* є технологія *продажу майбутніх новин і продажу оптимізму*. «Професійний оптимізм» є чимось на кшталт апорій (парадоксів) Зенона навпаки: якщо Зенон пропонував повірити, що найшвидша в світі людина Ахіллес ніколи не наздожене найповільнішу черепаху тому, що все відбувається за простим алгоритмом: поки він її наздоганяє, вона хоч і недалеко, однак відповзає вперед, натомість «професійний оптимісти» пропонують повірити, що оскільки ми «найбільш демократичні, етичні, естетичні, аксіологічно бездоганні тощо», то ми буквально приречені на перемоги і безпрецедентний успіх.

Своєю експансією на рівні масової свідомості феномен *продажу повітря* має завдячувати *технології нейромаркетингу* – тобто використанню потенціалу *психосоматичного впливу і експлуатації автоматизмів сприйняття стереотипізованих кейсів*. Одне з ключових запитань у контексті російсько-української війни можна сформулювати так: **чи спроможний нейромаркетинг забезпечити перемогу у війні?** Коректна відповідь на сформульоване запитання містить чимало складових. З одного боку, інструментальна ефективність нейромаркетингу не підлягає сумніву. З іншого боку, жоден інструмент не може сам себе використовувати, тому **ефективність результуючого ефекту залежить не від інструменту, а від суб'єктів, які його використовують.**

Тут ми підходимо до ключової інтриги: **хто і з якою метою використовує інструментарій нейромаркетингу?** Сформулюємо запитання у вужчому смисловому й значеннєвому діапазоні: **чи завжди ті, хто вдаються до послуг технології нейромаркетингу керуються національними інтересами України і чи існують у принципі засоби ефективного коригування зловживань у цій сфері?** Суспільство, що перебуває у стані війни, є особливо вразливим до інформаційних впливів, оскільки такі впливи апелюють до сильних емоцій – надії, страху, ненависті, солідарності. Однак існує ризик, що наративи, спрямовані на позитивні почуття (наприклад, надію та солідарність), можуть призводити до когнітивного дисонансу, коли вони йдуть в розріз з реальністю воєнних несправедливостей. Це те, що ворог експлуатує в інформаційній війні, і відсутність чітких відповідей на ці питання не наближають конструктивний пошук рішень.

На жаль, цей аспект надалі залишається проблемним для державного регулювання, яке з одного боку має **забезпечувати принципи демократії та свободи слова, а з іншого бути релевантним національним інтересам та забезпечувати фактичну достовірність.** Тим не менше, існують ефективні

превентивні опції, нехтування якими призводить до суспільної дезорієнтації і деморалізації. По-перше, *ідеється про повноваження і обов'язок політико-управлінської вертикалі своєчасно і в належних обсягах реагувати на кричущі зловживання в інформаційній сфері.*

По-друге, залишається майже *не задіяним механізм самокритичної рефлексії медіа, які мали б ініціювати відкриті та прозорі розслідування кожного подібного інциденту.* Це призводить до ще одного небезпечного наслідку – кричущого зниження рівня довіри до всіх інформаційних повідомлень, до відторгнення будь-якої інформації і до замикання у власному інформаційному просторі, котрий апріорі є частковим, неповним і недостатнім для всебічного й коректного сприйняття суспільно-політичних реалій. Втім, навіть такий маргінальний підхід до інформаційної сфери є кращим, ніж бути об'єктом інформаційних маніпуляцій, трагікомічною складовою ефекту під назвою «із широко заплющеними очима».

Доводиться констатувати посилення тенденції використання ЗМІ для потреб нормативного кодування світосприйняття – зокрема того, що англійською має назву *political spin as a misinformation* (тобто «розкрутка» на підставі дезінформації). Чому це є можливим, чому інформаційні ресурси все частіше перетворюються на сумнозвісне «радіо тисячі пагорбів». Причина прихована в самій природі інформаційних повідомлень і комунікативістики: відповідно до *парадоксу Куайна (Quines paradox, парадокс Вілларда ван Ормана Куайна), речення в цілому може де-факто бути хибним попри те, що його окремі складові цілком істинні.*

Така особливість парадоксу Куайна лежить в основі феномена постправди – абсолютизації часткової правди. Деякі дослідники взагалі наполягають на приреченості сучасної епохи на оперування постправдою (і це – в кращому разі, бо в гіршому доводиться мати справу з дезінформацією, демагогією, пропагандою, маніпуляціями, НЛП-технологіями, чорною риторикою, вікнами Овертона тощо). Такий висновок роблять на підставі того, що будь-який аналіз і коментарі суспільно-політичної дійсності приречені на часткову відповідність реаліям. Цьому аспекту присвячено резонансну працю доцента Школи інформаційних наук Університету Південної Кароліни Ніколь Кук під назвою «Фейкові новини та альтернативні факти: інформаційна грамотність в епоху постправди» [20]. Згідно з аргументацією авторки, за умов, коли фейкові новини і тенденційні коментарі превалюють на рівні медіа-ландшафту суспільство неспроможне «стрибнути вище голови» постправди.

Згодом аргументацію щодо зазначеного аспекту у книзі «Конституція знання: захист істини» поглибив старший науковий співробітник програми «Дослідження управління» в Інституті Брукінгса Джонатан Раух [25]. Автор

привертає увагу до соціопатичних зловживань, які все більш виразно простежуються на рівні соціальних мереж у формі тролінгу, змов і дезінформації. Боротьба з цим багатогранним викликом поки що не вселяє оптимізму, оскільки замість регулювання інформаційного простору на принципах транспарентності й деліберативної демократії превалює тенденція утисків свободи слова (*free speech under attack*).

Чимало евристичних підказок щодо феномену постправди містить концептуальний доробок Деніела Канемана з приводу когнітивних упереджень і принципової неможливості створення теорій істини. На думку цього непересічного дослідника, всі люди систематично помиляються з тієї причини, що здебільшого керуються у прийнятті рішень когнітивними упередженнями. Чому відбувається саме так? Тому, що людський мозок у буквальному сенсі запрограмований (на рівні життєвої програми) на прийняття рішень *легких*, а не *правильних, відповідальних, раціональних, етичних, творчих* і т. ін.

Канеман експериментально підтвердив типовість для людини і людства принципу дії механізму під назвою WYSIATI (*What You See Is All There Is* – «Що ти бачиш, те й існує насправді»). Відповідно до цього стереотипізованого автоматизму дії, людям притаманна здатність формувати картини світу й сценарії розгортання подій на підставі вкрай обмеженої сукупності доступних їм аргументів і фактів. Така специфічна особливість лежить в основі явище під назвою *тунельне мислення*.

Доволі показово, що навіть достеменно усвідомлюючи кричущу обмеженість наявних аргументів і фактів, люди в переважній більшості не комплексують із цього приводу, не намагаються підвищити кількісний і якісний рівень аргументів і фактів, а навпаки – шукають можливості мінімізувати й спростити наявні обсяги епістемологічних і когнітивних ресурсів. Себто їхнім генеалогічно запрограмованим ідеалом є досягнення рівня не *maximum maximorum*, а *minimum minimorum* знань, аргументів та інтерпретацій, необхідних для побудови більш-менш логічно стрункої картини світу.

Що стосується тієї незначної частини людства, яка все-таки віддає перевагу пріоритету накопичення знань, то вона також є далекою від ідеалу, позаяк часто опиняється жертвою надмірної самовпевненості й сліпоти до креативних перспектив. У цілому ж абсолютна більшість рішень приймається інтуїтивно, але оскільки з різних причин визнати це важко, то значний обсяг часу витрачається на надання ірраціональному змісту раціональної форми.

Даніел Канеман «посилається на дослідження професора Університету Пенсильванії Філіпа Тетлока, який проаналізував прогнози 284 професійних експертів із політики й економіки за 20 років і дійшов висновку, що їхня достовірність така ж, як у прогнозів дилетантів» [8]. На переконання Канемана,

ключового значення набуває наявність досвіду, релевантного проблемним викликам: саме він є тією ниткою Аріадни, яка спроможна вказати коректний і заощадливий шлях до мети.

Варто звернути увагу на те, що «істотною атрибутивною ознакою постправди є ігнорування значущих фактів і альтернативних версій. В епоху постмодерну постправда перетворилася на ефективний інструмент здобуття й утримання (відтворення) влади у спосіб навіювання таких уявлень про дійсність, котрі насправді істотно відрізняються як від загальної картини дійсності в цілому, так і від її профільних елементів зокрема» [5, с. 65].

Варто також зазначити, що «за замовчуванням прийнято вважати, що постправда формує «продуктовий набір» для інформаційного харчування виключно неосвіченої частини людства. Проте, інтелектуальне збіднення інформаційного простору призвело до того, що на «субпродукт» постправди переходять й інші категорії населення й суспільні кластери – щоразу більш розлогі суспільні ойкумени виявляються заручниками споживання постправди» [5, с. 65-66].

Для нашого предметного кейсу істотне значення має інформаційно-комунікативний супровід сучасних воєн у форматі постправди, а якщо взяти змістовно вужче, то чому благі наміри причин в абсолютній більшості випадків нівелюються фатальними наслідками результатів. Попри різноманітні етичні конотації та історичні ремінісценції, в даному разі йдеться виключно про прагматичний аспект, про суто технічну й інструментальну складову – точніше висловлюючись, про функціонально-інструментальну ефективність, а саме: чи настільки дієвим є засіб постправди, щоб, вдаючись до його послуг, свідомо йти на численні ризики негативних побічних наслідків?

Уже канонічних ознак набула сентенція, відповідно до якої першою жертвою війни є не люди, не економіка і не об'єкти матеріальної культури: першою жертвою війни є правда. Рутинізованим до рівня трюїзму є демонізація одних предметних кейсів і сакралізація та глорифікація інших. Це є наслідком того, що англійською позначається терміном *vertigo, spinning when not spinning* (тобто запаморочення, коли нібито відсутні підстави для запаморочення).

Латентна інерція логіки застосування інструментарію постправди призводить до того, що з часом інформаційні повідомлення з фронту починають усе більше нагадувати опуси експериментальної психології, спрямовані на визначення ступеня опірності масової свідомості як прихованому, так і відвертому абсурдизму. А якщо тривалий час на рівні ідейно-інформаційного забезпечення суспільного буття превалює абсурдизм, то на певному етапі він з *епіфеномену як похідного від деяких детермінант явища*

перетворюється на *самовідтворювальну, регенеративно самодостатню causa sui – тобто на причину самої себе.*

Чи не найбільш проблемним наслідком застосування інструментарію постправди є ілюзійність, згубне дистанціювання від принципу реалізму й вимог здорового глузду. Це в багатьох випадках призвело до побудови своєрідного задзеркалля – тієї камери обскури, яка пропонує хоч і доволі виразну, проте перевернуту з ніг на голову реальність. Особливо гротескні розбіжності з реальним станом речей простежуються в питанні формули мир за рахунок сили, яка утворює функціональний стрижень сучасного Realpolitik. Замість тиражування колективних фото з чергової зустрічі в Рамштайні, українським ЗМІ, аналітикам і коментаторам варто було б частіше оприлюднювати стан справ із реальними засобами протистояння ворогу.

Бісмарку належить авторство простої сентенції, яка в інформаційному полі України чомусь має статус *persona non grata*: *якщо у вас нема власної зброї, то ви не можете контролювати перебіг війни.* Лише після початку повномасштабної війни з Росією в Україні почали з'являтися публікації щодо кричущого стану справ із військовою технікою і озброєннями в часи державної незалежності [14; 15].

Однак порушення проблемних аспектів зовсім не гарантує їх неупередженого й всебічного розгляду, а тим більше – коректних і повчальних висновків. На жаль, ми перебуваємо лише на початковому етапі осмислення проблем, від яких залежить доля України.

Також треба визнати, що утилітарна швидка зміна позицій в сфері ідеологічного забезпечення панівних пропагандистських наративів не є чимось екстраординарним: будучи радикальним засобом виявлення неефективності в різних сферах суспільно-політичної життєдіяльності, війна об'єктивно й закономірно призводить до перегляду ідеологічних меседжів, які виявили недостатній рівень артикуляційного й навіювального впливу. Принагідно зазначимо, що такий перегляд в умовах війни (зрештою, як і інших драматичних викликів) відбувається доволі оперативно – інколи ледве не в он-лайн режимі. Це рішуче дисонує з періодом розміреного етапу суспільно-політичного буття, коли неефективні ідеологічні наративи можуть собі дозволити розкіш функціонувати в сфері суспільної свідомості роками й навіть десятиліттями, ліниво паразитуючи на ресурсних можливостях демагогії, популізму, критеріального релятивізму й смислової розмитості.

Висновки. Використання інструментарію постправди для потреб забезпечення успіху у війні сучасного зразка зумовлене цілком об'єктивно й закономірно: постправда набула статусу імператива гібридної війни – такого способу ведення бойових дій, який в епоху інформаційного суспільства є

невід'ємною складовою війни традиційної або навіть повністю заміщує собою класичну форму ведення бойових дій.

Основні ризики й проблемні виклики, що чатують на суспільство внаслідок застосування постправди, пов'язані з її інструментальним статусом, а саме: **наслідки застосування інструменту залежать не від функціональних опцій самого інструменту, а від суб'єкта, який використовує інструмент.** Фундаментальний проблемний виклик пов'язаний із тим, що **суспільство ні апіорі, ні апостеріорі не може регламентувати цільові преференції, ту мети, для потреб забезпечення якої суб'єкт вдається до послуг засобу постправди.**

Безперечно, кожен суб'єкт передбачувано наполягає, що його метою використання постправди є досягнення суспільної єдності, консенсусу і загалом забезпечення національних інтересів у всіх можливих формах і тематичних кейсах. Але такі твердження є *принципово неverified* – тобто їх неможливо ні підтвердити, ні спростувати.

Ще одне проблемне відгалуження пов'язане з невмінням використовувати інструментарій постправди ефективно і відповідно до потреб конкретно-історичної ситуації, а також із неспроможністю з високою вірогідністю передбачити наслідки невмілого, нелогічного, нераціонального використання. Тобто суб'єкт може не переслідувати егоїстичну, особисту чи корпоративну мету, а справді мати за цільовий орієнтир досягнення суспільної єдності, консенсусу і загалом забезпечення національних інтересів у всіх можливих формах і тематичних кейсах, але його латентна ангажованість і дилетантський рівень оперування інструментарієм постправди призводить до наслідків, які є діаметрально протилежними меті.

Що робити, коли хороших новин нема, а індивідуальна й суспільна свідомість їх відчайдушно потребує? Саме такі обставини є найкращим середовищем для вірусного поширення постправди. За принципом дії постправда викликає піднесений стан ейфорії від її вживання сьогодні багатократно нівелюється її наслідками завтра.

Здавалося б, така кричуща нееквівалентність поточних переваг та подальших недоліків мала б виконувати функцію нездоланної перешкоди на шляху зловживань постправдою, але ж ні: практика неспростовно доводить, що без кваліфікованої допомоги як окремому індивіду, так і масовій свідомості дуже важко відмовитися від чергової дози ейфорії. Це обумовлено як *парадоксом Куайна*, так і генетично притаманною людині *дофаміновою залежністю*, латентним віддаванням переваг хоч і бездоказовим, але приємним «новинам» і оптимістичним прогнозам, які створюють зону комфорту.

Фундаментальна проблема полягає в тому, що зона комфорту, вибудована на ілюзіях, подібна до біблейської притчі про дім на піску, падіння якого було величним і трагічним від першого ж впливу дощу і вітру. На заваді таким небажаним перспективам стоїть інструментарій політичної культури – зокрема й насамперед такі дослідницькі засоби, як системний підхід і критичний аналіз причинно-наслідкових зв'язків, що лежать в основі суспільно-політичних явищ і процесів.

Список використаних джерел

1. Батлер Д. *Фрейми війни. Чиї життя оплакують?* / Джудіт Батлер / Пер. з англ. Юстини Кравчук. Київ: АРТ КНИГА, 2016. 276 с.
2. Гібридна війна та її інформаційна складова. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2018. Вип. 8. С. 190–199.
3. Гомілко, О. (2020). Падіння Берлінського муру та сучасні виклики спорудження нових стін: рефлексія BASEES (12–14 квітня, 2019 р., Кембридж, Велика Британія). *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 25(2), 287–298. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-25-2-16>.
4. Горбулін В.В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 4 (33). С. 5–12.
5. Гурківська А.І. Політична дійсність в епоху постправди: змістовнофункціональні особливості. Дис. ... доктора філософії за спеціальністю «052 – Політологія». Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 2022. 288 с.
6. Дзьобань О.П. *Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності: Монографія*. Х.: Майдан, 2010. 260 с.
7. Кравченко Н. Інформаційна складова як ключовий аспект гібридної війни. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2022. Т. IV. С. 106–118.
8. Масенко В. Пішов з життя психолог Деніел Канеман. Що засновник поведінкової економіки радив підприємцям - три ідеї. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/pishov-z-zhittya-psikholog-deniel-kaneman-shcho-zasnovnik-povedinkovoi-ekonomiki-radiv-pidpriemtsyam-tri-idei-28032024-20183>.
9. Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 66–76.
10. Попович К. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2016. Вип. 2 (35). С. 75–79.
11. Рюс Ж. *Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки* / Пер. з фр. В. Шовкун. К.: Основи, 1998. 669 с.
12. Самчук З.Ф. Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору: [моногр.]: у 2 т. Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. Т. 1. 920 с.
13. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
14. СКАНДАЛ З ЗАКУПІВЛЯМИ В МІНОБОРОНИ ТА ХАБАРИ В УРЯДІ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DszEAP9Wnj0>.
15. Скільки танків та іншої техніки було продано з України за часи незалежності. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mqWkI-K-gfA>.
16. Стрільчук, Л. (2023). Інформаційна війна як складова сучасних гібридних воєн (на прикладі Грузії та України). *Літопис Волині*, (28), 235–239.

17. Узденова Ю.М. Гібридна війна: сутність, складові та ключові поняття. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. Том 35 (74), № 4. 2024. С. 172–179.
18. Яворська Г.М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 41–48.
19. Agamben G. *Profanazioni*. Roma: Nottetempo, 2005. 108 p.
20. Cooke N.A. *Fake News and Alternative Facts: Information Literacy in a Post-Truth Era*. ALA Editions, 2018. 48 p.
21. Debord G. *Society Of The Spectacle*. Black & Red, 2002. 132 p.
22. Dijk T.A. van. Discourse, Knowledge and Ideology / Martin Piitz, JoAnne Neff and Teun A. van Dijk (Eds). *Communicating Ideologies. Multidisciplinary Perspectives on Language, Discourse and Social Practice*. Frankfurt /Main: Peter Lang, 2004. P. 5–38.
23. Jensen K.B. *Making Sense of the News: Towards a Theory and an Empirical Model of Reception for the Study of Mass Communication*. Aarhus, Denmark: University of Aarhus Press, 1986. 392 p.
24. Laclau, E. Populism: What's In a Name? Panizza, F. (ed.). *Populism and the Mirror of Democracy*. London and New York: Verso, 2005. P. 32–49.
25. Rauch J. *The Constitution of Knowledge: A Defense of Truth*. Brookings Institution Press, 2021. 280 p.
26. Riker W.H. *The Art of Political Manipulation*. Yale University Press, 1986. 153 p.
27. Russia's Arms Exports Collapse Amid Ukraine War | Vantage with Palki Sharma. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WhWGTm6XOJI>.
28. Trepanier L. *The Socratic Method Today: Student-Centered and Transformative Teaching in Political Science*. Routledge, 2017. 180 p.
29. The Origins of War (500,000 BC–3,000 BC) // <https://www.youtube.com/watch?v=4PCFUxrAUBg>.
30. The Telegraph: військово-кейнсіанська воєн-економіка московії перегріта. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uB0-3n87I60>.
31. The World's Shortest War That Ended In Only 38 Minutes // https://www.youtube.com/watch?v=uOdk5_UB9s4.
32. Why China Lies About their Military Spending. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=N8JrW6fatpU>.

Doctor of Philosophy (PhD) in Political Science **Hurkivska Alona**,
 Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
 of the National Academy of Sciences of Ukraine,
 Master's degree **Tsyhan Danylo**,
 Dnipro State Medical University

WAR IN THE POST-TRUTH ERA AND POST-TRUTH IN THE AGE OF WAR

The fundamental difference between modern warfare and previous generations lies in its emphasis on information and its so-called «hybrid» nature. This hybrid approach involves a wide range of tools that contribute to achieving victory, and the effectiveness of these tools determines the likelihood of winning a war. Among these tools, information influence – particularly the concept of post-truth – holds a key

position. Post-truth creates conditions that facilitate victory at the level of public perception. The target audience for this influence can include both the public consciousness of one's own country and that of an adversary nation during wartime. The specific characteristics of these target audiences present the first set of challenges in applying post-truth strategies.

The second problematic aspect concerns the fact that «post-truth» is a tool that, like any other tool, cannot function independently. It is utilized by individuals or collective entities with various goals. Typically, when communicated through ritual memoranda, these goals are framed to protect national interests, foster societal cohesion, and uphold democratic norms and procedures. However, the actual objectives may differ from these claimed priorities. In some cases, they may serve individual or corporate interests that are often at odds with, or even oppose the national interest.

The third issue pertains to the qualifications and competence of those utilizing post-truth tools. Even when there is a genuine intention to safeguard national interests, the ineffective application of these tools can result in outcomes that contradict the intended goal.

Keywords: cognitive warfare; post-truth; information society; global trends; political culture; cause and effect.

REFERENCES

1. Batler D. Freymy viyny. Chyyi zhyttya oplakuyut'? / Dzhudit Batler / Per. z anhl. Yustyny Kravchuk. Kyiv: ART KNYHA, 2016. 276 s. {In Ukrainian}
2. Hibrydna viyna ta yiyi informatsiyna skladova. Zbirnyk prats' Naukovodoslidnoho instytutu presoznavstva. 2018. Vyp. 8. S. 190–199. {In Ukrainian}
3. Homilko, O. (2020). Padinnya Berlins'koho muru ta suchasni vyklyky sporudzhennya novykh stin: refleksiya BASEES (12–14 kvitnya, 2019 r., Kembrydzh, Velyka Brytaniya). *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*, 25(2), 287–298. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-25-2-16>. {In Ukrainian}
4. Horbulin V.V. «Hibrydna viyna» yak klyuchovyy instrument rosiys'koyi heostrategiyi revanshu. *Strategichni priorytety*. 2014. № 4 (33). S. 5–12. {In Ukrainian}
5. Hurkivs'ka A.I. Politychna diysnist' v epokhu postpravdy: zmistovnofunktsional'ni osoblyvosti. *Dys. ... doktora filosofiyi za spetsial'nistyu «052 – Politolohiya»*. Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, Kyiv, 2022. 288 s. {In Ukrainian}
6. Dz'oban' O.P. Informatsiyna bezpeka u problemnomu poli sotsiokul'turnoyi real'nosti: Monohrafiya. X.: Maydan, 2010. 260 s. {In Ukrainian}

7. Kravchenko N. Informatsiyna skladova yak klyuchovyy aspekt hibrydnoyi viyny. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2022. T. IV. S. 106–118. {In Ukrainian}
8. Masenko V. Pishov z zhyttya psykholoh Deniel Kaneman. Shcho zasnovnyk povedinkovoyi ekonomiky radyv pidpnyemtsyam - try ideyi. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/pishov-z-zhyttya-psikholog-deniel-kaneman-shcho-zasnovnik-povedinkovoi-ekonomiki-radiv-pidpriemtsyam-tri-idei-28032024-20183>. {In Ukrainian}
9. Osnovni metody vedennya hibrydnoyi viyny v suchasnomu informatsiynomu suspil'stvi. *Aktual'ni problemy polityky*. 2016. Vyp. 58. S. 66–76. {In Ukrainian}
10. Popovych K. Hibrydna viyna yak suchasnyy sposib vedennya viyny: istorychnyy ta suchasnyy vymiry. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya «Istoriya»*. 2016. Vyp. 2 (35). S. 75–79. {In Ukrainian}
11. Ryus Z.H. Postup suchasnykh idey: Panorama novitn'oyi nauky / Per. z fr. V. Shovkun. K.: Osnovy, 1998. 669 s. {In Ukrainian}
12. Samchuk Z.F. Svitohlyadni osnovy sotsial'no-filosofs'koho doslidzhennya ideolohiyi: problema kryteriyiv ta priorytetiv vyboru: [monohr.]: u 2 t. D.: ART-PRES, 2009. T. 1. 920 s. {In Ukrainian}
13. Svitova hibrydna viyna: ukrayins'kyy front: monohrafiya / za zah. red. V. P. Horbulina. Kyiv: NISD, 2017. 496 s. {In Ukrainian}
14. SKANDAL Z ZAKUPIVLYAMY V MINOBORONY TA KHABARI V URYADI. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DszEAP9Wnj0>. {In Ukrainian}
15. Skil'ky tankiv ta inshoyi tekhniky bulo prodano z Ukrayiny za chasy nezalezhnosti. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mqWKI-K-gFA>. {In Ukrainian}
16. Stril'chuk, L. (2023). Informatsiyna viyna yak skladova suchasnykh hibrydnykh voyen (na prykladi Hruziyi ta Ukrayiny). *Litopys Volyni*, (28), 235–239. {In Ukrainian}
17. Uzdyenova YU.M. Hibrydna viyna: sutnist', skladovi ta klyuchovi ponyattya. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Publichne upravlinnya ta administruvannya*. Tom 35 (74), № 4. 2024. S. 172–179. {In Ukrainian}
18. Yavors'ka H.M. Hibrydna viyna yak dyskursyvnyy konstrukt. *Stratehichni priorytety*. 2016. № 4 (41). S. 41–48. {In Ukrainian}
19. Agamben G. *Profanazioni*. Roma: Nottetempo, 2005. 108 p. {In Italien}
20. Cooke N.A. *Fake News and Alternative Facts: Information Literacy in a Post-Truth Era*. ALA Editions, 2018. 48 p. {In English}

21. Debord G. *Society Of The Spectacle*. Black & Red, 2002. 132 p. {In English}
22. Dijk T.A. van. Discourse, Knowledge and Ideology / Martin Piitz, JoAnne Neff and Teun A. van Dijk (Eds). *Communicating Ideologies. Multidisciplinary Perspectives on Language, Discourse and Social Practice*. Frankfurt /Main: Peter Lang, 2004. P. 5–38. {In English}
23. Jensen K.B. *Making Sense of the News: Towards a Theory and an Empirical Model of Reception for the Study of Mass Communication*. Aarhus, Denmark: University of Aarhus Press, 1986. 392 p. {In English}
24. Laclau, E. Populism: What's In a Name? Panizza, F. (ed.). *Populism and the Mirror of Democracy*. London and New York: Verso, 2005. P. 32–49. {In English}
25. Rauch J. *The Constitution of Knowledge: A Defense of Truth*. Brookings Institution Press, 2021. 280 p. {In English}
26. Riker W.H. *The Art of Political Manipulation*. Yale University Press, 1986. 153 p. {In English}
27. Russia's Arms Exports Collapse Amid Ukraine War | Vantage with Palki Sharma. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WhWGTm6XOJI>. {In English}
28. Trepanier L. *The Socratic Method Today: Student-Centered and Transformative Teaching in Political Science*. Routledge, 2017. 180 p. {In English}
29. The Origins of War (500,000 BC–3,000 BC) // <https://www.youtube.com/watch?v=4PCFUxrAUBg>. {In English}
30. The Telegraph: військово-кейнсіанська воєн-економіка московії перегрита. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uB0-3n87I60>. {In English}
31. The World's Shortest War That Ended In Only 38 Minutes // https://www.youtube.com/watch?v=uOdk5_UB9s4. {In English}
32. Why China Lies About their Military Spending. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=N8JrW6fatpU>. {In English}